

Pomponius Mela élete és a *De Chorographia* keltezése

Jelige: Mela

Tartalomjegyzék

Hipotézis.....	2
1. Bevezetés.....	3
2.1. Pomponius Mela élete	4
2.2. <i>Chorographia</i>	7
2.3. A <i>De Chorographia</i> előszava.....	7
2.4. A <i>De Chorographia</i> szöveghagyományának alapja.....	9
3.1. A <i>De Chorographia</i> keltezési elméletei.....	10
3.2. Történelmi problémák a <i>De Chorographia</i> 3. könyvének 49. fejezetében	11
3.3. A <i>De Chorographia</i> keltezési kérdése	14
3.4. A <i>principum maximus</i> egy újabb interpretációja.....	18
3.5. <i>Propriarum rerum fidem ut bello affectauit, ita triumpho declaraturus portat</i>	20
4. Összegzés	22
5. Bibliográfia.....	24

Hipotézis

Dolgozatom célja Pomponius Mela *De Chorographia* című művének a vizsgálata. A *De Chorographia* 3. könyvének 49. caputja alapján szeretném megállapítani, hogy Pomponius Mela mikor állíthatta össze a három könyvből álló földrajzi leírását. Munkám során igazolni kívánom, hogy a mára már háttérbe szorult elmélet, amely szerint Mela a *De Chorographiát* Caligula uralkodása alatt írhatta, koránt sem helytelen, sőt legalább annyira elfogadható, mint a jelenleg domináns elmélet, amely Claudius uralkodási éveire datálja a *De Chorographia* keletkezését.

1. Bevezetés

Dolgozatom a Pomponius Mela életével kapcsolatos elméletekkel és a *De Chorographia* 3. könyvének 49. fejezetében megjelenő problémákkal foglalkozik. Mela nevét csupán kevesen ismerik, Magyarországon ugyanis még nem ismerték fel művének, a *De Chorographiának* a jelentőségét, és ebből adódóan csak néhány alkalommal említik Melát vagy munkáját a magyar nyelvű, történeti földrajz témájú tudományos munkákban. A *De Chorographia* első magyar nyelvű fordítását 2011-ben Rokay Zoltán készítette el. A mű olvasása olyannyira felkeltette bennem az érdeklődést, hogy úgy döntöttem, elmélyültebben is foglalkozom Pomponius Melával és művével, a *De Chorographiával*.

Munkám során három nagyobb kérdéskört vizsgállok meg részletesen. Az első kérdéskör Pomponius Mela életét tárgyalja. A Mela életével kapcsolatos elméletek általában feltételezésre épülnek, tehát ezek vizsgálata kiemelten fontos, ugyanis a Mela életrajz pontos ismerete egy fontos alapkőve a datálási kérdések megvizsgálásának.

A dolgozat második szerkezeti egységében a *De Chorographiával* foglalkozom elmélyültebben. Röviden foglalkozom a cím kérdésével, az általunk ismert mű fennmaradásának történetével, és megállapítom, hogy milyen céllal írhatta Mela a *De Chorographiát*.

Dolgozatom utolsó harmadában röviden ismertetem a *De Chorographia* 3. könyvének 49. caputját körülvevő problémát, amely a *De Chorographia* keltezéséhez kapcsolódik. Ismertetem a *De Chorographia* datálásához kapcsolódó elméleteket, majd megkísérlem feloldani a keltezési problémát. Munkám során arra törekedtem, hogy minél korszerűbb szakirodalmat használjak, ezért a magyar nyelvű szakirodalmon kívül angol, német, francia, olasz nyelvű tanulmányokat és monográfiákat is felhasználtam. A dolgozatírás során felhasznált művek állításait összevetettem, és igyekeztem azok helyességét nemcsak egymással, hanem a vizsgált kor latin nyelvű forrásaival is összevetni. A magyar nyelvű tanulmányok és monográfiák közül leginkább Rokay Zoltán és Grüll Tibor munkáit tudtam dolgozatom során felhasználni. Az idegen nyelvű irodalmak közül F. Romer *Pomponius Mela's Description of the World* című angol nyelvű kommentárja és fordítása, P. Parroni *Pomponii Melae: De Chorographia Libri Tres* című szövegkiadása és olasz nyelvű kommentárja, A. Silberman *Pomponius Mela: Chorographiae* című kétnyelvű latin-francia szövegkiadása és kommentárja, és K. Brodersen *Pomponius Mela: Kreuzfahrt durch die alte Welt* című kétnyelvű latin-német szövegkiadása bizonyult a leghasznosabbnak.

Fordításom alapjául az 1988-ban A. Silberman által publikált kétnyelvű szövegkiadás latin nyelvű szövegét vettem.

2.1. Pomponius Mela élete

Pomponius Mela életéről és munkásságáról kevés pontos adat áll a rendelkezésünkre. Mela életére vonatkozóan az egyetlen hiteles forrás a saját műve, a *De Chorographia*.¹ Minden, amit Meláról tudunk, írásából következtethető ki, ebből adódóan életéről számos feltételezés született. E feltételezések azonban gyakran egy másik feltételezésre épülnek, így helyességük megkérdőjelezhető.

Mela születésének és halálának időpontja ismeretlen, és a források hiányában a kutatók csupán találgatni tudnak, hogy mikor élhetett a szerző. A kérdéssel kapcsolatban R. Batty és F. Romer foglalt állást. Romer úgy véli, hogy a *De Chorographia* egy fiatal szerző műve. Mela hibáit a szerző fiatalkorának tudja be, és ezt azzal támasztja alá, hogy Mela stílusa közel áll a „római irodalom és retorika oktatás gyökereihez”. Szerinte a szerző ifjúkora magyarázhatja a geográfia technikai ismeretének alapos hiányát, és a kritikai magyarázatok elkerülését.² Romerrel szemben Batty úgy véli, hogy a *De Chorographia* egy idősebb ember munkája lehet. Batty elismeri, hogy a Romer által felsorolt hibák befolyásolják a *De Chorographia* szövegét, de szerinte néhány esetben ez az érettség jelének tudható be, nem pedig Mela fiatalkorának. Batty szerint Melának olvasottsága alapján legalább középkorúnak kellett lennie műve írásakor,³ és talán Kr. e. 20 és Kr. u. 100 között élhetett.⁴ A kérdésben a *De Chorographia* 3. könyvének 49. *caputja* adhat némi útbaigazítást. E *caput* keletkezését a

¹ BATTY 2000, 71.

² Ld. ROMER 1998, 23. Véleményem szerint Romer elmélete rendkívül kritikus Melával szemben. Romer figyelmen kívül hagyja saját megállapítását, mely szerint Mela népszerűsítő céllal írta munkáját vö. ROMER 1998, 27. Ezenkívül Romer munkája során több helyen is hangsúlyozza, hogy Mela célja az lehetett, hogy egy széleskörű közönséget fogjon meg a történelmi és mitikus *fabulák* felhasználásával vö. ROMER 1998, 22-23. Ezek a megállapítások árnyalják Romer megállapítását, ugyanis ha Mela valóban azért írta munkáját, hogy az népszerű legyen, akkor nem írhatott egy *fabulákkal* kibővített geográfiai szakmunkát, mert a távolságadatok rontották volna a szövegélményt. Ez alapján tehát a geográfiai szakismeretek hiánya nem róható fel hibának a *De Chorographiában*, és nem befolyásolhatja a szerző életkorának megállapítását.

³ BATTY 2000, 71. Ez az elképzelés sokkal realitásabbnak tűnik, mint Romer előbb említett elmélete. Mela rendkívül olvasott lehetett, Rokay szerint forrásként használta fel Poseidónios, Cornelius Nepos, Eudoxos, Nearchos, Onésikritos, Eratosthenész és Hanno munkáit, és talán még Menippot és Philémont is olvasott ld. ROKAY 2011, 3. Batty megjegyzi, hogy Mela bizonyosan használta Hérodotos munkáját, és feltehetőleg ismerte Strabón, vagy az ő fő forrásainak, Artemidórosnak és Poseidóniosnak leírásait ld. BATTY 2000, 72. Ezen kívül Shcheglov kimutatta, hogy Pomponius Mela munkája a ptolemaiوسي világrendszere épül ld. SHCHEGLOV 2014, 79. Mivel Mela stílusa Livius stílusához hasonlít leginkább (vö. ROKAY 2011, 3), feltételezhetjük, hogy Mela olvasott Liviust is.

⁴ BATTY 2000, 71.

szakirodalom Caligula vagy Claudius uralkodási idejére teszi.⁵ Ez alapján viszont csupán az jelenthető ki, hogy Mela a Kr. u. 1. század 30-as éveinek végén és 40-es években már kellően képzett volt ahhoz, hogy képes legyen egy három könyv terjedelmű földrajzi munka megalkotására. Összességében úgy vélem, hogy Batty megállapítása, mely szerint Mela legalább középkorú volt, mikor a *De Chorographiá*t írta elfogadhatóbbnak tűnik, mert Melának feltehetőleg hosszú időre volt szüksége műveltsége megszerzéséhez.⁶

Mela a Hispania Baetica provincia területén fekvő Tingentera városában született.⁷ Ezt maga a szerző említi a *De Chorographia* 2. könyvének 96. fejezetében:

*atque unde nos sumus Tingentera.*⁸

A mondat fordítására vonatkozóan Rokay meg nem nevezett kommentárookra hivatkozva közli munkájában, hogy egyesek úgy gondolják, hogy Mela azért használja itt a *nos sumus* megfogalmazást, mert Rómában többen is lehettek tingenterai származásúak.⁹ Úgy vélem, hogy ez a meglátás meglehetősen elavult, és csupán *pluralis auctoris*ről van szó. Rokay valószínűleg azért jutott erre az eredményre, mert meglehetősen régi kommentárokat használt fel munkája során.¹⁰ Kommentárjában nem nevezi meg forrásait, így állítása hitelességét nem lehet ellenőrizni. Kimutatható, hogy Mela használta a többes szám első személyű igealakokat a szerzői többes szám kifejezésére, ezt bizonyítja például a 2. könyv 30. caputja:

*Strymon, sicut diximus, amnis est.*¹¹

⁵ A kérdés vitatott vö. BATTY 2000, 71, ROMER 1998, 2, SILBERMAN 1989, 572.

⁶ A *De Chorographia* egy rendkívül jól megszerkesztett földrajzi munka vö. ROMER 1998, 15-18. A mű egyes fejezeteinek megírása komoly kutatómunkát igényelt, még akkor is, ha Mela munkája felületesnek tűnik a geográfiai írásokban megszokott adatok hiánya miatt – ennek egy lehetséges okát a későbbiekben tárgyalom – vö. WISSOWA 1916, 89. Mela munkájában nem csupán felhasználta az általa használt forrásokban fellelhető adatokat, hanem azokat felhasználva egy széles olvasóközönség számára is könnyen olvasható földrajzi munkát készített. A *De Chorographia* megalkotásához Melának szüksége volt egy komoly háttértudásra – önmagában a könyvek beszerzése is nehéz feladatnak bizonyult a korban – emellett a *De Chorographia* stílusa és szerkezete arról árulkodik, hogy Mela komoly grammatikai és retorikai ismeretekkel rendelkezett. A *De Chorographia* megírásához szükséges kompetenciák elsajátításához szükséges idő és a számos felhasznált forrás engem arról győz meg, hogy Batty megállapítása feltehetőleg a valóságot tükrözi.

⁷ ROKAY 2011, 3, ROMER 1998, 1.

⁸ Mela 2, 6, 96: *És ahonnan mi is származunk, Tingentera.*

⁹ ROKAY 2011, 112.

¹⁰ Ld. ROKAY 2011, 3.

¹¹ Mela 2, 2, 30: *A Strymon, mint mondtuk, egy folyó.* Itt egyértelmű, hogy maga a szerző volt az, aki erről már korábban is beszámolt.

A 2. könyv 96. caputjából megtudjuk, hogy Tingenterát Afrikából átkelt föníciai telepesek alapították:

*et quam transuecti ex Africa Phoenices habitant*¹²

Romer véleménye szerint ezek a telepesek Tinge városából érkezhettek a provincia területére.¹³ Tingentera fekvése ma ismeretlen,¹⁴ de Romer utal rá, hogy a várost talán Iulia Traductával azonosíthatjuk.¹⁵

Ditten állítása szerint Mela feltehetőleg már Caligula uralkodása alatt letelepedett Rómában,¹⁶ ezt a megállapítást azonban nem lehet alátámasztani, mert a szerző életéről szinte semmit se tudunk, és elképzelhető, hogy Mela csupán Claudius uralkodása alatt telepedett le Rómában. Romer szerint Mela műve írásakor is Rómában tartózkodhatott.¹⁷ Ez a megállapítás véleményem szerint elfogadható, mert a Mela által említett *triumphus* híre feltehetően elsősorban a római közéletben válthatott ki olyan mértékű hangot, amelyet Mela már rögzít művében. Romer elmélete arra épül, hogy a Claudius diadalmenete körüli megfogalmazásból úgy tűnik, hogy Mela várja a diadalmenetet.¹⁸ Romer kijelentése részben vitatható, ugyanis nem bizonyítható egyértelműen az, hogy Mela Claudius uralkodása alatt írta a *De Chorographia* 3. könyvét, így e feltételezés egy korábbi feltételezésen alapszik.¹⁹ Romer munkájában felveti a lehetőségét annak, hogy Mela utalhat Caligula britanniai hadjáratára munkájában,²⁰ azonban ezt a lehetőséget elveti, és későbbi munkája során nem számol azzal a lehetőséggel, hogy Mela Caligula alatt is alkothatta művét. Úgy vélem, hogy Romer e tekintetben nem objektív, mert munkájában csupán néhány, a *De Chorographia* datálásával kapcsolatos elméletet ismertet, a Caligula korára datáló elméleteket pedig nem ismerteti

¹² Mela 2, 6, 96: *És amit az Afrikából átkelt föníciaiak laknak*. Batty cikkében kiemelten fontosnak tartja azt a tényt, hogy Mela egy föníciai gyökerekkel rendelkező városból származott. Batty a *habitant* jelen idejű alakjából arra következtet, hogy a városban még Mela korában is erősen érezhető a föníciai jelenlét vö. BATTY 2000, 78.

¹³ ROMER 1998, 1.

¹⁴ ROKAY 2011, 112.

¹⁵ ROMER 1998, 1.

¹⁶ DITTEN s. v. Pomponius Mela.

¹⁷ ROMER 1998, 3.

¹⁸ ROMER 1998, 3. Dolgozatomban a keltezés kérdését részletesebben is körüljárom.

¹⁹ A keltezés kérdésével dolgozatom későbbi fejezeteiben részletesebben foglalkozom.

²⁰ ROMER 1998, 2

részletesen munkájában,²¹ ezenkívül elhallgatja, hogy a *De Chorographia* Claudius korára való datálásával többen nem értenek egyet.²²

A rendelkezésünkre álló adatok alapján a következőket állapíthatjuk meg: Mela életéről csupán annyit tudunk biztosan, hogy a dél-hispániai Tingenterában született; művét Rómában írta Caligula vagy Claudius britanniai hadjárata idején. Azt, hogy eldönthető-e, hogy melyik *princeps* britanniai hadjáratának idején írta Mela a művet, a későbbiekben vizsgálom meg, azonban előbb foglalkozom a *De Chorographiára* vonatkozó általánosabb kérdésekkel is.

2.2. *Chorographia*

Elsősor vegyük vizsgálat alá a mű címét. A *chorographia* egy latin szó, amely a görög *chórographia* szóra vezethető vissza, jelentése Finály Henrik szótára szerint országok leírása, földrajz. A *chórographia* egy összetett szó, amely a *chóros terület, ország, föld* jelentésű, és a *graphé leírás* jelentésű szavakból áll össze. A mű valószínűleg azért kapta ezt az elnevezést, mert a *topographiát* egy kis terület, a *topos* leírására használták, míg a *geógraphiát* pedig az egész Föld leírására értették. A *chórographia* kifejezést a rómaiak valószínűleg egy a *topographia* témakörénél nagyobb, de a *geógraphia* témakörénél kisebb terület leírására használták.²³

Mela munkáját ma ugyan *De Chorographia* címmel emlegetik, azonban a 15. és 16. században egyes kiadók *De situ orbis*, illetve *Cosmographia* címen is közzétették azt.²⁴

2.3. A *De Chorographia* előszava

Mela egy rövid bevezetővel kezdi művét. Ennek vizsgálata fontos, mert mint fentebb láthattuk, a szerző életkorára vonatkozó vita kapcsán kérdések merültek fel. Az egyik feloldandó probléma a geográfia technikai ismeretének alapos hiánya, ami talán feloldható, ha sikerül megállapítanunk, hogy pontosan milyen céllal írta Mela a *De Chorographiát*. A szerző a mű előszavában fogalmazza meg írói céljait, ennek vizsgálata tehát elengedhetetlen.

²¹ Romer ezt a hiányt azzal pótolja, hogy Parroni 1984-es monográfiájának a keltezésre vonatkozó részletes összefoglalójára hivatkozik ld. ROMER 1998, 3, n. 5, de az abban körüljárt problémákat nem említi munkájában.

²² Dolgozatom egy későbbi fejezetében a keltezésre vonatkozó elméleteket részletesebben ismertetem.

²³ ROMER 1998, 4.

²⁴ BOBAY 2013, 21.

Az író célja az 1. könyv 2. caputjában olvasható:

*Dicam autem alias plura et exactius, nunc [autem] ut quaeque erunt clarissima et strictim. Ac primo quidem quae sit forma totius, quae maximae partes, quo singulae modo sint atque habitentur expediam, deinde rursus oras omnium et litora ut intra extraque sunt, atque ut ea subit ac circumluit pelagus, additis quae in natura regionum incolarumque memoranda sunt.*²⁵

A bevezető a *De Chorographiá*t először kézbevevő olvasóközönség számára készült, és megítélésem szerint egy könyvajánlóra hasonlít. Ez az ajánlás abban a tekintetben sikeresnek mondható, hogy kiváló tájékoztató a *De Chorographia* olvasója számára a mű további természetéről. A caputból kiolvasható, hogy az olvasó nem egy nehezen olvasható komoly geográfiai szakmunkát tart a kezében, hanem épp ellenkezőleg, egy annál könnyebben érthető, ismertető jellegű, etnográfiai adatokkal teletűzdelt földrajzi leírást. Mela megfogalmazásában nyoma sincs annak, hogy a *De Chorographia* megírása során a szerzőnek szándékában állt volna az a jellegű kutatómunka, ami a *De Chorographiánál* komolyabb geográfiai írásokat jellemzi. Eszerint Romer azon megállapítása, mely szerint Mela egy népszerűsítő író, teljes mértékben elfogadható.²⁶ Romer bár eljutott ehhez az eredményhez, az ebből adódó lehetőségeket úgy tűnik, hogy nem ismerte fel. Ha ugyanis a munka ilyen jellegű értékelését²⁷ helyesnek tekintjük, akkor el kell utasítanunk azokat a bírálatokat, amelyek a távolságadatok hiányát Mela képzetlenségének tudják be.²⁸ Ennek az eredménynek a birtokában kijelenthetjük, hogy az elméletek, melyek szerint Mela geográfiai képzettsége megkérdőjelezhető, ingatag alapon állnak, mivel Mela a komoly geográfiai kérdéseket akár szánt szándékkal is kihagyhatta *De Chorographiá*ból. A mű szerkezete rendkívül kidolgozott, ez meglátásom szerint egy gyakorlott szerzőre utal. Feltételezésem szerint az, hogy Mela kerüli a távolságadatok használatát, és a szerzőknél lévő különbségek

²⁵ Mela 1, 1, 2: *Máshol majd többet és pontosabban mondok, most pedig annyit, ahogy majd az egyes dolgok igen világosak lesznek, és csak röviden fogok szólni. Először kifejtem, hogy milyen az alakja az egésznek, hogy melyek a legnagyobb részei, hogy azok milyenek egyenként, és kik lakják őket. Ezután ismét szót ejtek mindezek határaitól és partjairól, ahogy kívül és belül vannak, és ahogy a tenger mossa körül a partokat és ahogy aláfut azoknak, hozzáadva azokat, amelyek a területek és lakosok természetében említésre méltóak.*

²⁶ ROMER 1998, 27. Wissowa munkájában szintén megemlíti, hogy a *De Chorographia* egy jól és lebilincselően megírt könyv, azonban megjegyzi, hogy tartalmilag felületes vö. WISSOWA 1916, 89.

²⁷ Romer meglátása rendkívül jelentős, mert monográfiája előtt az volt az általánosan elfogadott nézet, hogy Mela munkája felületes vö. WISSOWA 1916, 89. Romer meglátását hamar elfogadták és felhasználták vö. BATTY 2000, 70.

²⁸ Meglátásom alapján Mela szándékosan kerülte el a tudományos jellegű geográfiai kérdések vizsgálatát, és a távolságadatok használatát.

vitatását, azt feltehetőleg tudatosan teszi. E nézetet tovább erősítheti Romer azon megállapítása, mely szerint Mela munkáját népszerűsítő céllal írta, mert a távolságadatok mellőzése kétségtelenül gördülékenyebbé teszi a *De Chorographia* szövegét. Feltevésem megerősítésére további érvként hozható fel Mela olvasottsága is. Mint fentebb említettem Mela számos geográfiai munkát átolvashatott, és minden lehetőség adott volt számára ahhoz, hogy munkája során felhasználja az ezekben szereplő adatokat, azonban ezt valamilyen okból elhanyagolta, és úgy gondolom, hogy ez az ok éppen a *De Chorographia* olvasmányosabbá tétele lehetett. Az imént felhozott érvekből arra a következtetésre jutottam, hogy a *De Chorographia* földrajzi adatainak hiánya nem használható fel érvként Mela életkorának meghatározása mellett.

2.4. A *De Chorographia* szöveghagyományának alapja

A középkorban Mela munkája háttérbe szorult, egyes francia kolostorokban azonban még másolták művét.²⁹ Kr. u. 1335-ben egy avignoni kolostorban készült el a *Vaticanus Latinus* 4929 néven ismert kódex, amelynek egy másolata a korai humanista Francesco Petrarca tulajdonába került.³⁰ A *De Chorographia* reneszánsz kori felfedezése és terjesztése tehát az imént említett Petrarca nevéhez köthető.³¹

A petrarcai szöveghagyományt később Ermolao Barbaro velencei humanista viszi tovább. Barbaro a *Castigationes Pliniana et in Pomponium Melam* című munkájában állítja helyre a *De Chorographia* szövegét. Ioachim Vadianus svájci humanista 1518-ban írt egy kommentárt Mela munkájához Ermolao Barbaro szövegkiadására hagyatkozva.³²

Volt azonban a szöveghagyománynak egy másik ága is, ugyanis a még Ermolao Barbaro tevékenysége előtt Velencében kiadott szövegkiadásokra hagyatkozva 1512-ben Nürnbergben megjelent egy szövegkiadás, amelyet Iohannes Cochlaeus írt. Az angol William Soonus által írt mű pedig az első angliai *De Chorographia* recepciók egyike.³³

²⁹ BOBAY 2013, 22.

³⁰ BRODERSEN 1994, 16.

³¹ BOBAY 2013, 22.

³² BOBAY 2013, 22.

³³ BOBAY 2013, 23.

3.1. A *De Chorographia* keletkezési elméletei

Mint fentebb említettem a *De Chorographia* pontos keletzése a források hiánya miatt lehetetlen. A *De Chorographiával* vagy a Pomponius Melával foglalkozó szakirodalmi munkákban általában két lehetséges időpontot merül fel keletkezési dátumként. A jelenleg széles körben elfogadott elméletek alapját a svájci humanista, Ioachimus Vadianus alkotta meg. Vadianus volt az első, aki megállapította, hogy Mela a Kr. u. I. század közepén alkotott, egy angol származású humanista William Soonus pedig Claudius korára tette Mela munkásságát.³⁴ A Mela-kutatás jelenleg is aktív résztvevői nem kérdőjelezik meg a *De Chorographia* Claudius diadalmenete köré való datálását, mert a problémát túlhaladottnak gondolják.³⁵ A *De Chorographia* keletkezésének *terminus ante quemje* tehát a jelenleg legszélesebb körben elfogadott elmélet szerint Kr. u. 44 februárja elé esik.³⁶ Szerintük az elmélet, mely szerint Mela Caligula alatt alkotta művét, elavult, gyakran rövid indoklás után elutasítják ennek lehetőségét.³⁷ A Caligula mellett kiálló kutatók a *De Chorographia terminus ante quemjét* Mauritania provincia két részre osztásában látták és ez alapján Kr. u. 42 elé teszik a mű keletkezését.³⁸

³⁴ BOBAY 2013, 22.

³⁵ Ettől függetlenül többen megjegyzik, hogy nem zárható ki egyértelműen a Caligula uralkodására való datálás vö. BATTY 2000, 71, ROMER 1998, 2, SILBERMAN 1988, XI. A *De Chorographiát* Caligula korára datáló elméletek háttérbe szorulása valószínűleg annak köszönhető, hogy ezek az elméletek nem rendelkeznek kellő kidolgozottsággal, így nem rendelkeznek egy olyan kidolgozott koncepcióval, mint ami a *De Chorographiát* Claudius uralkodására datáló elméletek esetében megfigyelhető.

³⁶ ROMER 1998, 3 abból a tényből, hogy Claudius Kr. u. 43-ban öt-hat hónapon át van távol Rómától, és diadalmenetét Kr. u. 44 februárjában tartja, arra következtet, hogy a *De Chorographia* a Kr. u. 43. év végén, vagy a Kr. u. 44. év elején készülhetett el vö. WISSOWA 1916, 95. Brodersen szintén 43/44 telére teszi a *De Chorographia* keletkezésének idejét vö. BRODERSEN 1994, 2, Rokay és Wiśniewski szintén a 43/44-es évet említi meg vö. ROKAY 2011, 3, WIŚNIEWSKI 2007, 149. Wiśniewski munkájában egy másik alkalommal azonban Kr. u. 43-ra teszi a *De Chorographia* keletzését vö. WIŚNIEWSKI 2007, 147. Kienast monográfiája szerint Claudius *triumphusára* Kr. u. 43-ban került sor KIENAST 2009, 90

³⁷ Vö. BATTY 2000, 71, ROMER 1998, 3, WISSOWA 1916, 89. Rokay nem foglalkozik a kérdéssel, munkájában nem említi Caligula nevét, tehát biztosra veszi, hogy Mela Claudius uralkodása alatt alkotott. vö. ROKAY 2011, 3.

³⁸ FRICK 1874, 742. Később ezt az elméletet módosította, és Kr. u. 41-44 közé tette a *De Chorographia* keletzését vö. FRICK 1908, 1498. Ugyanez az adat szerepel Bobay munkájában is vö. BOBAY 2013, 21

3.2. Történelmi problémák a *De Chorographia* 3. könyvének 49. fejezetében

A *De Chorographia* 3. könyvének 49. fejezete elsősorban a mű datálása miatt fontos, ugyanakkor más probléma is felmerül benne. A mű keletkezési körülményei homályosak, ezért a publikálás időpontjának pontos megadása a kellő ismeretanyag hiányában lehetetlen. A 3. könyv 49. caputja azonban tartalmaz olyan elemeket, amelyek a mű keletkezési idejével párhuzamosan zajló történelmi eseményekre utalnak:

*Britannia qualis sit qualesque progeneret mox certiora et magis explorata dicentur. Quippe tamdiu clausam aperit ecce principum maximus, nec indomitarum modo ante se uerum ignotarum quoque gentium uictor, propriarum rerum fidem ut bello affectauit, ita triumpho declaraturus portat.*³⁹

A *caput*ban tömör szerkesztése miatt számos grammatikai probléma vetődik fel. Ezek vizsgálata perdöntő lehet a keltezés kérdésében. Az értelmezési nehézség az *aperit* és *portat* egyidejűsége, illetve az *affectauit* múltideje miatt áll fenn. A keltezés kérdésében az *aperit* és *portat* egyidejűségének a vizsgálata a legfontosabb. A vizsgált mondatban a *quippe...victor* az első tagmondat, a második a *proprium...portat*. Ezek kapcsolatos viszonyban állnak egymással, és Mela az úgynevezett asyndeton szerkezetet használta a mondat megalkotása során. A problémát az okozza, hogy az egyidejű cselekmények miatt a *princeps*nek egy időben két helyen is jelen kellene lennie. E probléma feloldhatóvá válna, amennyiben a *caput*ban szereplő két *praesens* igealakot *praesens historicum*ként értelmezzük, mert ez esetben a leírt cselekmények múlt idejű eseményként értelmezendők. Ez az értelmezés azonban az *affectauit* miatt kizárható, mert a *praesens* és a *perfectum* közötti váltás csak az ólatin komédia szövegeiben volt jellemző,⁴⁰ vagy olyan szövegekben, ahol a váltásnak metrikai okai lehettek.⁴¹ A Leumann-Hofmann-Szantyr féle latin nyelvtankönyv *praesens*re vonatkozó fejezetei alapján úgy vélem, hogy a *praesens historicum* értelmezés nem állja meg a helyét, tehát a két *praesens* igealak valóban egyidejű cselekmény. Ez esetben két értelmezés lehetséges. Az egyik szerint a két cselekvés folyamatos időbeli kiterjedésében és vagy

³⁹ A pontos fordítás a grammatikai problémák körüljárása után lesz feltüntetve.

⁴⁰ A cselekmény ezekben az esetekben is a *perfectum* alakokkal kezdődött vö. LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR 1972, 307.

⁴¹ LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR 1972, 307.

részben, vagy teljesen fedi egymást, tehát többé-kevésbé egyidejű. E lehetőség értelmi nehézségeket vet fel, mert ez esetben, mint fentebb utaltam rá a *princeps*nek egy időben két helyen is jelen kellene lennie, ez pedig nem lehetséges, így ezt az értelmezést szintén kizárhatónak tartom. A másik lehetőség az, hogy az igék sorrendje egyben időrend is: a *princeps* megnyitja Britanniát és ezután hozza a zsákmányt a diadalmenetre.⁴²

Az *aperit praesens imperfectum*-alakjából kiolvasható, hogy a hadjárat még folyik, vagy folytatása várható. A *portat praesens imperfectum* alakja a szövegrész pontos értelmezésétől függően pedig arról árulkodik, hogy a *princeps* vagy már visszaindult Rómába, vagy épp a diadalmenetét tartja. A *portat* értelmezése attól függ, hogy grammatikailag mihez kapcsoljuk a *triumpho* szót, ugyanis ha a *portat* mellett áll, akkor a diadalmenet épp zajlik, ha a *declaraturus* mellett, akkor pedig a *princeps* épp úton van a hadizsákmánnyal.⁴³ A szóban forgó három szó egymáshoz viszonyított helyzetéből kiindulva úgy vélem, hogy a *triumpho* a *declaraturus* értelmét pontosító határozó, vagyis a *princeps* diadalmenetére még nem került sor. A *triumpho* illetén kapcsolása már csak azért is valószínű, mert a *portat* állítmány értelmének pontosítására elégséges a hozzá tartozó tárgy, a *declaraturus participium coniunctum* értelmezése viszont elképzelhetetlen a *triumpho*val való kiegészítés nélkül. Esetleg felvethető, hogy a *triumpho* a *participium*hoz és az állítmányhoz is tartozik, a szórend azonban azt sugallja, hogy szövegalkotó szándéka szerint ebben az esetben is a *triumpho*hoz való kapcsolás a fontosabb, hiszen a *participium* egyértelműen elválasztja a *triumphot* az állítmánytól. Ez az értelmezésem a szakirodalom adataival is megalapozható,⁴⁴ ezért a továbbiakban ennek alapján vizsgálom a keltezés kérdését. A *De Chorographia* 3. könyvének 49. caputja tehát egy megfogható történelmi eseménysort rögzít: Egy római invázió zajlik

⁴² E lehetőség véleményem szerint a legelfogadhatóbb. A műfordítók általában így értelmezik Mela szavait vö. BRODERSEN 1994, 163; ROKAY 2011, 62; ROMER 1998, 115; SILBERMAN 1989, 81. A két ige egyidejűségének egy lehetséges oka az lehet, hogy Mela Rómából nem tudja pontosan, hogy éppen mi történik: Mela tudja, hogy a római seregek komoly sikereket értek el Britanniában, és már hírt kapott a közelgő diadalmenetről is, de arról már nem rendelkezik pontos információkkal, hogy a császár még éppen Britannia „nyitását” folytatja, vagy már vissza is indult Rómába a zsákmánnyal. Az ismeretek hiánya miatt Mela összemossa a két cselekvést, és ez magyarázhatja az *aperit* és a *portat* egyidejűségét.

⁴³ Ha a *portat* a *triumpho* szóhoz kapcsolódik grammatikailag, akkor a szó '*hordoz, visz*' jelentését kell alapul vennünk a fordításnál, ha pedig a *declaraturus* mellett értelmezzük, akkor '*visz, szállít*' jelentéssel adható vissza. Amennyiben a *triumphot* a *portathoz* kapcsoljuk, a szöveg így adható vissza pontosabb fordításban: ...s viszi diadalmenetén saját tetteinek bizonyítékát, hogy oly módon mutassa meg, mint amilyen buzgón törekedett a háborúban is. Ebben az értelmezésben Caligula kizárható, mint lehetséges *princeps*, mert az *ovatio* és *triumphus* közötti különbség egyértelművé tenné, hogy Mela Claudius *triumphusára* utal vö. ROMER 1998, 3. Mivel azonban a másik értelmezés is legalább ennyire valószínű, azért annak részletes vizsgálata is szükséges. A *triumpho declaraturus* mellett álló értelmezését, és annak fordítását ld. lentebb.

⁴⁴ Vö. PARRONI, 1984, 406, ROMER 1998, 3.

Britanniában, amelyen a *princeps* személyesen is részt vesz,⁴⁵ és a *uictor attributum praedicativum*, illetve a *triumphus* említése miatt arra következtethetünk, hogy a hadjárat komoly sikereket ért el.⁴⁶

Mela tehát egy ilyen történeti kontextusban írta a *De Chorographia* harmadik könyvét, így annak a datálását mindenképpen egy Britannia ellen folytatott sikeres hadjáratához kell kötnünk.

A vizsgált fejezet megfogalmazása tömör, forrásértéke jelentős. Az első probléma, amivel szembesülnünk kell, ennek a tömörségnek a feloldása. Napjainkban Magyarországon a *De Chorographiát* csupán néhányan ismerik, ami elsősorban annak köszönhető, hogy a mű első magyar nyelvű fordítása 2011-ben jelent meg Rokay Zoltán fordításában. Rokay fordítása gyakran pontatlan, ezenkívül munkáját elavult kommentárookra és szövegkiadásokra alapozta.⁴⁷ Dolgozatomban nem kívánok szövegkritikai kérdéseket érinteni, de mivel Rokay munkájában a vizsgálandó fejezet fordítása pontatlan, a további vizsgálatok megkönnyítése érdekében megalkotom a *caput* egy pontosabb fordítását. Mela szavait a következőképpen interpretálom:

Hogy Britannia milyen, és milyen embereket terem, később részletesebben és elmélyültebb kutatási adatok⁴⁸ alapján fejtjük majd ki, hiszen – lám csak – előttünk sokáig elzárt vidékét feltárja a princeps legnagyobbika, aki nemcsak hogy előtte legyőzetlen, hanem egyenesen ismeretlen népek fölött győzedelmeskedett, s hozza saját tetteinek bizonyítékát, hogy oly módon mutassa majd meg diadalmenetén, mint amilyen buzgón törekedett a háborúban is.⁴⁹

A szakirodalomban gyakran kerül elő problémaként a *principum maximus* alapján a hadjárat alatt éppen regnáló *princeps* beazonosítása. Az értelmezési nehézséget az okozza,

⁴⁵ A *princeps* személyes jelenlétét a *principum maximus, nec indomitarum modo ante se uerum ignotarum quoque gentium uictor* megfogalmazás támasztja alá.

⁴⁶ A *mox certiora* esetleg utalhat a diadalmeneten szerezhető pontosabb információkra is. A személytelen passzív mondat szerkezet nehézzé teszi a mondat értelmezését, mivel egyáltalán nem biztos, hogy a *De Chorographia* szerzője lesz a mondat meg nem nevezett cselekvője. Felmerül a kérdés, hogy ezek a pontosabb információk megjelennek-e a *De Chorographiában*, vagy Mela esetleg egy későbbi, jobban kidolgozott munkára utal, vagy más szerzőkre.

⁴⁷ ROKAY 2011, 3.

⁴⁸ A *magis explorata* valószínűleg elsődlegesen katonai beszámolókra, vagy a diadalmeneten látottakra utal.

⁴⁹ Vö. ROKAY 2011, 62, „Hogy Britannia milyen, mit hoz elő, arról hamarosan nagyobb bizonyossággal és részletességgel lesz szó. Az oly sokáig zárt (országot), íme megnyitja a LEGNAGYOBB PRINCEPS, aki nem csak az eddig le nem igázott, hanem az eddig ismeretlen népek felett is győztes, aki nem csak a háborúban bizonyította tetteit, hanem hamarosan egy diadalmenettel is kezünkbe juttatja azt.”. Kiemelés R. Z.

hogy Britannia ellen két, a hatalmon közvetlenül egymást követő *princeps* – Caligula és Claudius – is vezetett hadjáratot.⁵⁰ A két, Britannia ellen indított hadjárat között azonban nem telt el annyi idő, hogy a római irodalmi életben és stílusban jelentős változások következzenek be, így ezt a kérdést nem lehet eldönteni csupán filológiai és stilisztikai vizsgálatok alapján.

Ezen túlmenően kérdéseket vet fel a *mox certiora et magis explorata dicentur* tagmondatban a személytelen passzív szerkesztési mód is. Mire utalhat Mela, mikor azt írja, hogy később részletesen és elmélyültebb kutatási adatok alapján is szó fog esni Britanniáról? Későbbi szerzőkre, fejezetekre, vagy esetleg egy későbbi, nagyobb volumenű munkára utal a szerző? Ez a kérdés mindenképpen figyelmet érdemel, azonban a keltezési problémákkal nem kapcsolható össze, így ezen probléma feloldásával jelen dolgozatban nem foglalkozom, tehát a probléma feloldása még várat magára.

3.3. A *De Chorographia* keltezési kérdése

Mint ahogy korábban már utaltam rá, a *De Chorographia* keltezésének kutatása során a legfontosabb kérdések a mű talán legidézettebb szakaszában, a 3. könyv 49. caputjában merülnek fel, így ennek vizsgálata elengedhetetlen. A fejezet két, a keltezéshez nélkülözhetetlen információkat közlő mondatrészt tartalmaz. Közülük az első a következő:

Quippe tamdiu clausam aperit ecce principum maximus

Ebből egyrészt arra következtethetünk, hogy a *De Chorographiát* a császárkorban vetették papírra,⁵¹ másrészt a *clausam* participium, mely az előző mondatban említett Britanniára utal, a szövegkörnyezetből adódóan egy sikeres Britannia elleni római hadjáratról számol be.

A caput másik, a keltezés szempontjából fontos mondata a következő:

proprium rerum fidem ut bello affectauit, ita triumpho declaraturus portat

⁵⁰ A keltezéssel kapcsolatban e két *princeps* neve merül fel. Ennek oka az, hogy Mela nem nevezi meg név szerint a *princeps*et, viszont egy Britannia ellenes hadjáratról tudósít, ezért a vitára többen kitértek vö. BATTY 2000, 71, ROMER 1998, 2, SILBERMAN 1989, XI, WISSOWA 1916, 95. A kérdés évszázadok óta vitatott.

⁵¹ Erre a *principum maximus* többes számú *genitivus partitivus* alakja ad magyarázatot. A *principum* alakból arra következtethetünk, hogy már több *princeps* regnált.

A keltezés szempontjából a második tagmondat fontos, mert egy közelgő diadalmenetre is utalhat. A *De Chorographia* datálásához kapcsolódó elméletek zöme elsősorban ezekre a tagmondatokra szokott hivatkozni, ezért ezek értelmezése a legfontosabb.

A probléma szempontjából az első fontos szó a *clausam*, amely, mint már említettem, az előző mondatban szereplő Britanniára vonatkozik. Abból a tényből kiindulva, hogy Mela Britanniát zártnek nevezi, sokáig úgy gondolták a Melával foglalkozó szerzők, hogy Mela művében Caesar britanniai hadjáratára utal.⁵² Ez a kérdés már tisztázott, mivel a *principum maximus* megmagyarázza, hogy miért nem utalhat Mela Caesar diadalmenetére. Caesar bár a *princeps* szerepkörét betöltötte, nem nevezték *princeps*nek. A *principum maximus*nak ebben az esetben nincs értelme, mert a *principum* egy többes számú alak, Caesart megelőzően pedig nem működött a principátus rendszere, tehát nem volt még másik *princeps*, vagyis nem lenne indokolt a többes szám használata.⁵³

A *clausam* participium eddigi értelmezését meghatározta, hogy E. Norden 1898-ban megjelent monográfiájában szójátékot lát a melléknévi igenév használatában.⁵⁴ Szerinte a *clausam* alak Claudiusra utal, s Mela ugyanúgy játszik e szóval, ahogy Seneca is teszi a *clausus* alakkal az *Apocolocyntosis* című művében.⁵⁵ Norden ezenkívül felhívja a figyelmet arra is, hogy a császárnevekkel való szójáték nem volt idegen a római íróktól, például Curtius Rufus is használja a *caliganti* alakot, amely egyértelműen Caligulára utal:

*Huius, hercule, non solis ortus lucem caliganti reddidit mundo*⁵⁶

Ezt az elméletet széles körben elfogadták,⁵⁷ és a participiumot a továbbiakban úgy értelmezték, hogy Mela az utalással Claudiusnak hízeleg.

Véleményem szerint ez az elmélet bizonyos szempontból túlértékeli a *clausam* jelentőségét és a *princeps* szerepét. Norden állítása logikus és talán elfogadható, azonban komoly hibája, hogy meglehetősen egyoldalúan vizsgálja a szöveg értelmezésének lehetőségét. Ez az elmélet ugyanis csak azon előfeltétel elfogadása esetén áll meg, ha Mela Claudius alatt írta a *De Chorographiát*, vagy annak 3. könyvét. A *clausam* ilyen jellegű

⁵² A *De Chorographiát* Caesar korára datáló elmélet egészen a 16. század elejéig tartotta magát vö. BOBAY 2013, 22.

⁵³ Silberman a *De Chorographia terminus post quem*-jét Kr. u. 23-24-re teszi vö. SILBERMAN 1988 IX.

⁵⁴ NORDEN 1898, 305

⁵⁵ Senec. Apoc. 8: *nihil tibi clausi est*.

⁵⁶ Curt. Ruf. *Historiarum* X, 9: *Herculesre, ennek (ti. az új csillagnak, azaz a császárnak) és nem a napnak felkelése adja vissza a fényt az elsötétült világnak*.

⁵⁷ Vö. BRODERSEN 1994, 1, ROMER 1998, 3, WISSOWA 1916, 89.

olvasatát Parroni is megkérdőjelezi monográfiájában.⁵⁸ Parroni szerint a *clausam* egy *terminus technicus*.⁵⁹ Úgy vélem, hogy Parroni meglátása helyes, mert a *clausam* participium az eddig „*clausa*” Britanniára magától értetődő, és az, hogy Mela egy szójáték miatt használta volna épp a *clausus* participium egy ragozott alakját nem bizonyítható, tehát végeredményként megállapítható, hogy Norden elmélete megkérdőjelezhető, így nem ad biztos támpontot a keltezési kérdésében.

Norden elméletét tovább gyengíti, hogy a *caliganti* alak nem vonatkoztatható egyértelműen Caligulára, így a szójáték alapjaiban is megkérdőjelezhető. A szakirodalomban Curtius Rufus munkáságának datálása kérdéses, a javaslatok Augustustól Theodosiusig terjednek.⁶⁰ Albrecht a *caliganti* alakkal kapcsolatban megjegyzi, hogy a császárt általában Gaius néven említik,⁶¹ vagyis a Caligulával való azonosítás kérdéses, így Norden elméletének alapja bizonytalan, tehát ez alapján a *De Chorographia* datálásának kérdése nem dönthető el.

A fentebb említett, egymásnak ellentmondó vagy épp egymást cáfoló, illetve árnyaló elméletek már magukban is jelzik, hogy a *clausamot* alaposabban meg kell vizsgálni, mert perdöntő szerepe van a keltezés kérdésében. Romer felvetette, hogy a vizsgált *caput* megfogalmazása valamelyest kötődhet az augustusi külpolitikához,⁶² mely véleményem szerint szinte cáfolhatatlan meglátás. Romer úgy véli, hogy Mela megfogalmazása valamelyest szemben áll az Augustus által meghirdetett külpolitikai iránnyal:

*Quae cuncta sua manu perscripserat Augustus addideratque consilium coercendi intra terminos imperii, incertum, metu an per invidiam.*⁶³

A *De Chorographia* vizsgált szöveghelyén még akkor is kiolvasható az augustusi elvvel való szembefordulás, ha nem áll mögötte tudatos szerzői szándék, tehát Romer megállapítása többé-kevésbé elfogadható.⁶⁴ Ebből a megállapításból arra következtethetünk,

⁵⁸ Parroni bizonytalan abban, hogy ez egy szójáték lenne, vö. PARRONI, 1984, 20.

⁵⁹ PARRONI, 1984, 20. Parroni meglehetősen hidegnek tartja ezt a szójátékot, és véleménye szerint Mela nem volt motivált abban, hogy a *princepsnek* hízelegjen. Ezzel szemben Romer kifejezetten jelentősnek tartja ezt a szójátékot vö. ROMER 1998, 3.

⁶⁰ ALBRECHT 2004, 857.

⁶¹ ALBRECHT 2004, 857.

⁶² ROMER 1998, 3.

⁶³ Tac. Ann. 1. 11. 4: „Mindezt végig a saját kezével írta le Augustus, s hozzáfűzte a tanácsot: meg kell tartani határain belül a birodalmat; nem tudni, félelemből-e vagy irigységből.” – Borzsák István fordítása. Augustus utódai számára célnak jelölte ki a határok megtartását, és a birodalom területei terjeszkedésének leállítását.

⁶⁴ ROMER 1998, 3, n. 4.

hogy Mela rendkívül pozitívan értékeli az aktuális *princeps* szerepét,⁶⁵ és az, hogy Mela az éppen regnáló *princeps*et *principum maximus*nak nevezi, tulajdonképpen azt jelenti, hogy a *princeps* még a már megistenült Augustust is túlszárnyalja. Romer szerint egy ilyen mértékű dicsértet Caligula semmiképp se érdemelhetett meg, és ebben az olvasatban valószínűbb az az elképzelés, hogy Mela Claudius uralkodása alatt alkotott.⁶⁶ Úgy vélem azonban, hogy ezen a ponton Romer álláspontja téves, mert a korban teljesen megszokott volt az uralkodónak tett ilyen jellegű gesztus attól függetlenül, hogy az uralkodó kiérdemelte azt, vagy sem. Caligula hasonló éltetésére Suetonius is említ egy példát:

*Ego in actis Anti editum invenio. Gaetulicum refellit Plinius quasi mentitum per adulationem, ut ad laudes iuvenis gloriosique principis aliquid etiam ex urbe Herculi sacra sumeret.*⁶⁷

Mindennek alapján el kell vetnünk azt a megállapítást, hogy Mela nem utalhat munkájában Caligulára. Meglátásom szerint a *principum maximus* személytelen megfogalmazásának egyik lehetséges interpretációja éppen az lehet, hogy Mela az uralkodóról alkotott véleménye miatt nem nevezi meg a *princeps*et. Ennek az interpretációnak két lehetséges olvasata lehet. A pozitívabb olvasat szerint a *princeps* valóban a *principum maximus* szerepében értelmezhető, mert megnyitja Britanniát a birodalom számára. E tette annyira ismert, hogy név szerinti említése felesleges, mert mindenki számára egyértelmű, hogy kiről van szó. A másik lehetséges olvasat szerint Mela azért használja személytelenül a *principum maximus*et, mert egyáltalán nem büszke korának *princeps*ére, azonban tart tőle – esetleg ellenszenvet is érez. Ebben az esetben a *principum maximus* megfogalmazás egyáltalán nem őszinte, azonban egy rendkívül találó megoldás, mert a szerző a *princeps* számára egy pozitív gesztust tesz, ugyanakkor a személytelen megnevezéssel eléri, hogy a *princeps* neve feledésbe merüljön.⁶⁸ Ez utóbbi forgatókönyv Suetonius Caliguláról szóló életrajza alapján korántsem kizárható, a *De vita Caesarum* Caligula életrajzában 34. *caputjának* egy hosszabb részlete kiválóan megmagyarázza, hogy miért lehet Mela motivált egy ilyen megoldás választásában:

⁶⁵ ROMER 1998, 2.

⁶⁶ ROMER 1998, 2.

⁶⁷ Suet. Cal. 8. „Én a hivatalos naplóból úgy látom, hogy Antiumban jött a világra. Gaetulicust Plinius megcáfolja, szerinte ugyanis adatait hízelgésből koholta, azzal akarván öregbíteni a nagyképű ifjú uralkodó dicsőségét, hogy a Herculesnek szentelt városból származtatja őt.” – Kis Ferencné fordítása.

⁶⁸ Ez a meglátás Caligulára és Claudiusra is vonatkozhat egyaránt.

*Nec minore livore ac malignitate quam superbia saevitiaque paene adversus omnis aevi hominum genus grassatus est. Statuas virorum inlustrium, ab Augusto ex Capitolina area propter angustias in campum Martium conlatas, ita subvertit atque disiecit ut restitui salvis titulis non potuerint, vetuitque posthac viventium cuiquam usquam statuam aut imaginem nisi consulto et auctore se poni. Cogitavit etiam de Homeri carminibus abolendis, cur enim sibi non licere, dicens, quod Platoni licuisset, qui eum e civitate quam constituebat eiecerit? Sed et Vergili ac Titi Livi scripta et imagines paulum afuit quin ex omnibus bibliothecis amoveret, quorum alterum ut nullius ingenii minimaeque doctrinae, alterum ut verbosum in historia neglegentemque carpebat.*⁶⁹

Tovább árnyalja Romer megállapítását Parroni, aki monográfiájában Romer álláspontjától eltérő hangulatot tulajdonít Mela dicséretének, és arra a megállapításra jut, hogy Mela megfogalmazása rendkívül rideg.⁷⁰

A rendelkezésünkre álló adatok engem arról győznek meg, hogy Romer megállapítása, mely szerint Caligula szeszélyes természete nem érdemelné meg Mela dicsérő szavait, azonban Claudius igen, teljesen megalapozatlan,⁷¹ és a datálás kérdését egyáltalán nem befolyásolhatja.

3.4. A principum maximus egy újabb interpretációja

Meglátásom szerint a *quippe tamdiu clausam aperit ecce principum maximus* tagmondatnak lehet egy másik, eddig fel nem ismert olvasata is. Ezen interpretáció szerint a vizsgált szöveghelyen Mela pozitív megnyilvánulását az Augustus által is támogatott

⁶⁹ Suet. Cal. 34: „Nemcsak gőgösen és kegyetlenül, hanem irigyen és rosszindulatúan is viselkedett szinte minden kor minden szülöttével szemben. Ledöntette és szétverette a kiváló férfiak szobrai, amelyeket Augustus helyszűke miatt átvitetett a capitoliumi térségből a Mars-mezőre, úgyhogy azokat nem is tudták feliratukkal együtt helyreállítani, és a jövőre nézve megtiltotta, hogy az ő megkérdése és engedélye nélkül bárhol felállítsák bárki élő ember szobrát, vagy képmását. Gondolt arra is, hogy megsemmisíti Homérosz költeményeit mondván: ő miért ne tehetné meg amit Platón megtehetett, amikor egyszerűen kidobta Homéroszt az államból, amelyet megálmodott? Kis híján Vergilius és Titus Livius műveit és képmásait is eltűntette az összes könyvtárból: Vergiliust azzal becsmérelte, hogy tehetsége egyáltalán nincs, műveltsége is csak alig. Liviust azzal, hogy szószátyár és hanyag történetíró.” – Kis Ferencné fordítása.

⁷⁰ PARRONI, 1984, 20.

⁷¹ ROMER 1998, 2.

geopolitikai propaganda hatása és a római világképben bekövetkező változás okozhatta.⁷² Mela egy geográfiával foglalkozó szerző, s ennek következményeivel mindenképpen számolnunk kell művében is. Ebben az értelmezésben a *princeps* személyének megnevezése egyáltalán nem lényeges, és a szöveg által közölt események kerülnek előtérbe. Britannia meghódításának jelentőségét a következő nézőpont szerint vizsgálom meg újra: Mit jelenthetett egy római polgár, egy *periplust* író ember számára az, hogy Britannia a birodalom része lett?

E kérdés megválaszolásához először Britannia római világképben betöltött helyét és szerepét kell megvizsgálnunk. A rómaiak számára az *Oceanus externus*on fekvő *Thule*⁷³ jelentette az *orbis terrarum*⁷⁴ határát, és az *Oceanus externus* Britannia meghódításáig egyben a birodalom északi határát is jelentette.⁷⁵ A Brit-sziget nem képezte részét a kontinensnek,⁷⁶ és az, hogy a terület a Római Birodalom része lett, egyben azt is jelentette egy római számára, hogy a birodalom túlnőtt a kontinens határain, amely ily módon meghódította és a birodalom részévé tette az Óceánt.⁷⁷ Az *aperit* értelmezésem szerint azon kívül, hogy az eddig „*clausa*” Britannia megnyílik a birodalom és Európa számára, az azt körülölelő *Oceanus externus*szal együtt, egyben a római világfelfogás drasztikus változását is jelentette. Ezt a *Laus Caesaris* egy részlete is igazolja:⁷⁸

At nunc Oceanus geminos interluit orbes; 5
*pars est imperii, terminus ante fuit.*⁷⁹

Egy ilyen esemény rendkívül fontos lehetett egy olyan ember számára, aki egy geográfiai munkán dolgozott, ezért úgy vélem, hogy ez a változás a *princeps* személyétől függetlenül is kiválthatta Mela dicsérő szavait, és ez egyben magyarázatot adhat arra is, hogy miért nem említi munkájában a *princeps* nevét. Amennyiben így értelmezzük Mela szavait, újból el kell vetnünk Romer azon elméletét, mely szerint Caligula nem érdemelhette ki Mela

⁷² Britannia betagozása a Római Birodalomba bizonyos pontokon megváltoztatta a római világnézetet. A kérdéssel lentebb bővebben is foglalkozom.

⁷³ Thule szigete Izlanddal azonosítható GRÜLL 2009, 3.

⁷⁴ A rómaiak így nevezték a lakott világot vö. GRÜLL 2008, 56

⁷⁵ Vö. GRÜLL 2008, 58.

⁷⁶ Britannia a kontinenstől való elszigeteltségének gondolata tetten érhető az irodalmi alkotásokban is vö. Verg. *Ecl.* 1. 66: *et penitus toto divisos orbe Britannos*.

⁷⁷ GRÜLL 2009, 4.

⁷⁸ Vö. GRÜLL 2009, 4.

⁷⁹ AL 423 ed. Riese ld. RIESE 1868, 273. A szöveget vö. BARETT 2000, 599. *De most Óceán folyik mindkét föld között; része a birodalomnak, ami ezelőtt határ volt.*

dicsérő szavait,⁸⁰ mert ebben az olvasatban Mela a *princeps*et az esemény jelentősége miatt élteti, és ez ugyanúgy igaz lehet mind Caligulára, mind Claudiusra.

A kapott eredmények tükrében a *quippe tamdiu clausam aperit ecce principum maximus* tagmondat alapján nem dönthető el a datálás kérdése, azaz nem zárható ki Caligula.

3.5. *Propriarum rerum fidem ut bello affectauit, ita triumpho declaraturus portat*

Térjünk át tehát a *propriarum rerum fidem ut bello affectauit, ita triumpho declaraturus portat* tagmondatral kapcsolatos elméletek és kérdések felülvizsgálására.

A *princeps* diadalmenetének említése, ha korunk tudásából indulunk ki, úgy tűnik, hogy könnyen datálható, hiszen Caligula csupán egy *ovatiót*⁸¹ tartott.⁸² Ennek ismerete alapján egyértelműnek tűnik, hogy Mela Claudius diadalmenetére utal, mert Caligula sohasem tartott *triumphust* Rómában. Ha azonban csupán ez alapján jelentjük ki az eredményt, elkövetjük azt a hibát, hogy nem vizsgáljuk meg a kor eseményeit. A felvetés tehát, hogy Mela mind Caligulára, mind Claudiusra utalhat helytálló lehet, mivel bár mi tudatában vagyunk annak, hogy Caligula csupán egy *ovatiót* tartott, ez nem jelenti azt, hogy ezzel Mela is tisztában volt akkor, amikor művének ezen sorait megalkothatta. Érdekes tehát a kortársak szemszögéből is megvizsgálni a Caligula *ovatiója* körüli eseményeket. A vizsgált kérdés az, hogy az *ovatio* kapcsán a *De Chorographiában* megjelenő történelmi folyamat végbemehetett-e, illetve hogy mit tudott Mela akkor, amikor művét írta.⁸³

Mivel Caligula látszólagos britanniai hadjárata nyomot hagyott az antik irodalomban,⁸⁴ rendelkezünk a kellő mennyiségű primer forrással a vizsgálat elvégzéséhez. Caligula germaniai hadjárata után felvonultatta hadseregét a La Manche csatorna déli partjainál, feltehetőleg Boulogne térségében, azonban a csatornán nem kelt át seregével.⁸⁵ A *princeps* tervezett egy diadalmenetet északi hódításai és britanniai „győzelme” miatt, de mivel északi küzdelmei lezáratlanok maradtak, erre a diadalmenetre nem került sor, és ezért, mint fentebb említettem, mindössze egy *ovatiót* tartott. Ettől függetlenül a feltételezés, hogy Mela Caligula

⁸⁰ ROMER 1998, 2.

⁸¹ Kisebb diadalmenet.

⁸² ROMER 1998, 2.

⁸³ A *De vita Caesarum* Caligula életrajzának olvasása közben találtam olyan megjegyzéseket, amelyek indokoltá teszik e kérdés feltevését. Ezeket lentebb idézem.

⁸⁴ ROMER 1998, 2.

⁸⁵ BARRETT 2001, 135.

hadjáratára utalhat, figyelmet érdemel, ugyanis egy britanniai fejedelem, Cynobellinus fia Adminius átpártolt Caligula oldalára:

*Nihil autem amplius quam Adminio Cynobellini Britannorum regis filio, qui pulsus a patre cum exigua manu transfugerat, in deditionem recepto, quasi universa tradita insula, magnificas Romam litteras misit, monitis speculatoribus, ut vehiculo ad forum usque et curiam pertenderent, nec nisi in aede Martis ac frequente senatu consulibus traderent.*⁸⁶

A *princeps* ezt az eseményt a szenátushoz intézett levelében Britannia behódolásaként értékeli.⁸⁷ Suetonius megfogalmazásából tehát úgy tűnik, hogy Caligula egy *triumphust* akart tartani, és ennek hírével jóval visszaérkezése előtt beharangozta Rómát:

*Scripsit et procuratoribus, triumphum appararent quam minima summa, sed quantus numquam alius fuisset, quando in omnium hominum bona ius haberent.*⁸⁸

Ebben az esetben Mela valóban utalhat Caligula hadjáratára, mert Caligula üzenete attól függetlenül, hogy nem tükrözi a valóságot, azt állítja, hogy a *princeps* sikereket ért el Britanniában, és ezek alapján Mela utalhat Caligula leendő diadalmenetére. Suetonius *De vita Caesarum* alapján úgy tűnik, hogy cáfolható az a nézet, hogy Mela kizárólag Claudius uralkodása alatt írhatta művét. A suetoniusi szövegből kirajzolódó történelmi kontextusba beleillik a *De Chorographiában* megjelenő eseménysor, így ez alapján nem dönthető el, hogy Mela Caligula fiktív sikerére, vagy Claudius valós eredményeire reflektál munkájában.

Arra az eredményre jutottam tehát, hogy a *De Chorographia* 3. könyvének 49. caputja alapján nem lehet eldönteni, hogy Mela melyik *princepsre* utal munkájában. A fentebb felsorolt elméletek, amelyek a *clausam* szerepének megállapításából, a *principum maximus* személyének megállapításából, vagy a *triumphus* említéséből kiindulva Claudius uralkodási idejére keltezik a *De Chorographiát* nem bizonyíthatóak, így a vizsgált fejezetből nem lehet a

⁸⁶ Suet. Cal. 44: „Egyébként mindössze annyit ért el, hogy Adminius, Cynobellinus britanniai király kitagadott fia egy szerény kis csapattal átszökött hozzá, és megadta magát neki. Erre Gaius kérkedő levelet küldött Rómába, úgy tüntetve fel a dolgot, mintha az egész sziget a kezére került volna, a futároknak pedig lelkükre kötötte, hogy kocsin hajtassanak egészen a forumig és a tanácssteremig, és üzenetét csakis Mars templomában, a teljes senatus jelenlétében adják át a consuloknak.” – Kis Ferencné fordítása.

⁸⁷ BARRETT 2001, 137–138.

⁸⁸ Suet. Cal. 47: „Pénzügyi tisztviselőinek megírta, hogy minél kisebb összegből rendezzék meg a diadalmenetet, de olyan legyen, amelyet még nem látott a világ, hiszen minden római vagyonával rendelkezhetnek.” – Kis Ferencné fordítása.

De Chorographia keletkezési dátumát megállapítani. A kapott eredmény azonban jelzi, hogy a kérdés, amelyről a legtöbben már úgy gondolják, hogy túlhaladott korántsem hanyagolható el, és a *De Chorographia* datálása további vizsgálatokat igényel. A fentebb kapott eredményből azonban még egy eredmény következik: Parroni elmélete, mely szerint még egy udvaronc se mehetett volna el addig, hogy egy meg nem tartott *triumphust* tulajdonítson Caligulának, alaptalanná válik,⁸⁹ mert Mela akár Caligula Rómába érkező levelére is reflektálhatott. Ezen eredmények birtokában tehát a *De Chorographia* keletkezése Kr. u. 40 és 44 közé tehető, mert egyik keltezési elmélet sem zárható ki egyértelműen, így nem utasíthatjuk el sem Frick Kr. u. 40-41-re utaló elméletét,⁹⁰ sem a jelenleg széles körben elfogadott a *De Chorographiát* Kr. u. 43-44-re datáló elméletet.

4. Összegzés

Dolgozatom során számos részeredményre jutottam. A Pomponius Mela életével kapcsolatos elméletek közül néhány elméletet finomítottam. Romer és Batty Mela életkorára vonatkozó vitája kapcsán az álláspontokat körüljártam és kiegészítettem, és végső eredményként arra jutottam, hogy Mela életkorát nem lehet megállapítani a *De Chorographia* alapján, de Batty feltételezése logikusabb és elfogadhatóbb, mint Romer érvelése. A *De Chorographia* bevezetőjének vizsgálata során arra a feltételezésre jutottam, hogy Mela valószínűleg szándékosan mellőzte művében a geográfia technikai kérdéseit, és feltehetőleg nagyobb hangsúlyt fektetett az olvasóközönség megnyerésére.

A *De Chorographia* keltezési kérdésével kapcsolatban csupán részeredményeket értem el, de hipotézisem sikerült bizonyítanom. A *De Chorographia* 3. könyvének 49. fejezetével kapcsolatos problémákat sikeresen körüljártam, a *caput* értelmezési lehetőségeit több aspektusból is megvizsgáltam. A keletkezést Caligula korára datáló – mára már fokozatosan háttérbe szoruló – elmélet létjogosultságát a kor eseményei és Suetonius császár életrajzai alapján sikerült alátámasztanom, illetve megerősítenem. Munkám során kritikával illettam számos a *De Chorographiát* Claudius korára datáló elméletet: Megvizsgáltam E. Norden nagyhatású elméletét, és Parroni meglátásával összevetve elvetettem annak a datálás kérdésében való felhasználását.

⁸⁹ PARRONI 1984, 18.

⁹⁰ FRICK 1874, 742.

Munkám során a történelmi események előtérbe helyezésével sikerül a vizsgált fejezet egy új értelmezési aspektusát feltárnom, amely számos lehetőséget nyújt a datálásra vonatkozó elméletek felülvizsgálásához.

A dolgozatom során elért eredmények véleményem szerint jelentősek a *De Chorographia* keltezési kérdésében, ugyanis azzal, hogy nem kizárható a *De Chorographia* Caligula uralkodására való keltezése, a jelenleg széles körben elfogadott elméletet, mely szerint Mela Kr. u. 43 és 44 között írta munkáját, kiegészítettem, és a *De Chorographia* keltezési dátumát Kr. u. 40 és 44 közé helyeztem.

5. Bibliográfia

Szövegkiadások és műfordítások:

- BARRETT 2000 = A. A. Barrett: The *Laus Caesaris*: its History and its Place in Latin Literature. *Latomus* 59/3 (2000), 596-606.
- BORZSÁK I.: Tacitus *Annales* I-III. Szerk: Szádeczky-Kardoss Samu. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.
- BORZSÁK I. (ford.): Tacitus összes művei. Szukits Kiadó, Szeged, 2001.
- Kis F.; Kopeczky R. (ford.): Suetonius összes művei. Osiris, Budapest, 2004.
- PARRONI, 1984 = P. Parroni: Pomponii Melae De chorographia libri tres. Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1984.
- ROKAY 2011 = Pomponius Mela, Három könyv a Föld elhelyezkedéséről (De situ orbis. Libri III). Latin eredetiből fordította: Rokay Z. Textus Receptus: II. Óbecse: Lux Color Printing: Szulik Alapítvány, 2011.
- RIESE 1869 = A. Riese: Anthologia Latina: Sive Poesis Latinae Supplementum. In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1869.
- ROMER 1998 = F. E. Romer: Pomponius Mela's Description of the World. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998.
- ROTH 1904 = C. L. Roth: C. Suetoni Tranquilli Quae Supersunt Omnia. In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1904.
- SILBERMAN 1988 = Pomponius Mela: Chorographie. Texte établi, traduit et annoté par A. Silberman. Société d'Édition Les Belles Lettres, Paris, 1988.
- VOGEL 1882 = T. Vogel: Q. Curti Rufi Historiarum Alexandri Magni Macedonis: libri qui supersunt. In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1882.
- WALSER 1993 = Gerold Walser: Römische Inschriftkunst. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1993.

Felhasznált irodalom:

- ALBRECHT 2004 = M. v. Albrecht: A római irodalom története II. Fordította: Tar I. Balassi Kiadó, Budapest, 2004.

- BARRETT 2001 = A. A. Barrett: *Caligula the Corruption of Power*. Taylor & Francis Group, London and New York, 2001
- BATTY 2000 = R. Batty: Mela's Phoenician Geography. *The Journal of Roman Studies* 90 (2000) 70-94
- BOBAY 2013 = Bobay O.: A Disputator, vagyis egy 16. századi földrajzi témájú dialógus. In: Lovas B. – Nádor Zs. – Szatmári Á. – Szilágyi E. R. (szerk.): *Mikro & Makro, fiatal kutatók konferenciája*. Budapest 2013. 21–31
- BRODERSEN 1994 = Pomponius Mela: *Kreuzfahrt durch die Alte Welt: Zweisprachige Ausgabe von Kai Brodersen*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1994.
- DILKE 1987 = O. A. W. Dilke: *Itineraries and Geographical Maps in the Early and Late Roman Empires*. In: J. B. Harley – D. Woodward: *The History of Cartography Vol. 1.: Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*. 1987. 234–256
- DITTEN = H. Ditten s. v. Pomponius Mela. In: J. Irmscher: *Antik lexikon*. Budapest: Corvina, 1993, 467.
- FISHWICK 1993 = D. Fishwick: *The Imperial Cult in the Latin West, Volume 1 Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire Part 1*. Brill, Leiden–New York 1993
- GRÜLL 2008 = Grüll T.: A principátus geopolitikai propagandája. *Ókor* 7/3. (2008) 56–65
- GRÜLL 2009 = Grüll T.: Róma és a külső óceán. *Specimina Electronica Antiquitatis*, 6 (2009)https://www.academia.edu/2037399/R%C3%B3ma_%C3%A9s_a_k%C3%BCls%C5%91_%C3%93ce%C3%A1n – 2015.01.02.
- KIENAST 2009 = D. Kienast: *Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2009.
- FRICK 1874 = C. Frick: Ueber die Abfassungszeit der Chorographia des Pomponius Mela In: *Philologus* 33. (1874) 741-42.
- FRICK 1908 = C. Frick: *Rec. A. Klotz: Questiones Plinae geographicae. Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie*, hrsg. von W. Siegl. H. XI Berlin 1906, Weidmann. 227 S. 8. 7 M. *Berliner Philologische Wochenschrift* 28 (1908) 1496-1499
- HAHN 1979 = Hahn István: *Claudius: irodalmi hagyomány és történelmi valóság*. *História* 1979/1. <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/79-01/ch07.html> – 2014.04.02.

- LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR 1972 = M. Leumann, J. B. Hofmann, A. Szantyr: Lateinische Grammatik Zweiter Teil: auf der Grundlage der Werke von Friedrich Stolz und Joseph Herman Schmalz. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1972
- NORDEN 1898 = E. Norden: Die Antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert V. Chr. Bis in die Zeit der Renaissance. Druck und Verlag von B. G. Teubner, Leipzig, 1898
- MÓZER 2008 = Mózer I.: Claudius kései rehabilitációja. Vasi Szemle 62/5. (2008) <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2008/05/mozer.htm> – 2014.04.02.
- PARRONI, 1984 = P. Parroni: Pomponii Melae De chorographia libri tres. Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1984.
- ROMER 1998 = F. E. Romer: Pomponius Mela's Description of the World. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998.
- SHCHEGLOV 2014 = D. A. Shcheglov: Pomponius Mela's Chorography and Hellenistic Scientific Geography. In: Podossinov, A. V.: Colloquia Antiqua 12: The Periphery of the Classical World in Ancient Geography and Cartography. Peeters, Leuven – Paris – Walpole, 2014
- WIŚNIEWSKI 2007= R. Wiśniewski: Deep Woods and Vain Oracles: Druids, Pomponius Mela and Tacitus. Palamedes 2 (2007) 143–156
- WISSOWA 1916 = G. Wissowa: Die Abfassungszeit der Chorographia des Pomponius Mela. Hermes 51/1 (1916). 89-96